

Т.Н. КАЛБИРОВА

ФРАНЦУЗ ТІЛІНДЕГІ «*TRAVAIL*» (ЕҢБЕК) КОНЦЕПТІСІНІҢ ҚОЛДАНЫЛУЫ

Тіл білімінде «концепт» термині ең алғаш рет XX ғасырдың алғашкы жартысында коршаған орта құбылыстарын тіл өлемінде бейнелеу мәселелерін зерттеуге байланысты болды. Тілді үлттық тарихымен, мәдениетімен, рухани қазынасымен, дүниетанымымен тығыз қарым-қатынаста, бірлікте алып қарастырылған кезде ғана үлттық тілдің табиғатын шынайы танып білуге жол ашады.

Коршаған өлемді қабылдай отырып, адам өзіне маңызды элементтерді таңдаپ алып, өлемді белгілі бір бөліктерге бөледі де, шындықты осы бөліктер арқылы түсінеді. Яғни түрлі бақылаулар мен жағдайлар белгілі бір бағдарламаларға классификацияланады. Білім белгілі концептілер, дәлірек айтқанда, біздің айналамыздағы өлем және оның элементтері жайлы білім құрылымын қалыптастыратын концептуалды жүйенің өзіндік кірпіштері түрінде құрылады. Мысалы, В.С.Курякова ұсынады: «Концепт – лингвокогнитивтік құбылыс ретінде біздің санамыздың менталды және психикалық ресурстарының және адамның білімі мен тәжрибесінің көрсеткіші болып табылатын ақпараттық құрылымының бірлігі (единицасы); адамның санасында, психикалық жүйесінде қалыптасқан дүние бейнесінің мазмұндық бірлігі» [1.93].

Адам белгілі ақпаратты – көніл-күйлі өрісте өмір сүреді, бұл үрдіс адамның басқа мәдениеттеп танысу барысында белсенді түрде байкалады. Концепт – жеке сөздердің мағыналық жүйесін, аясын, ал, екінші жағынан, мәдени құбылыстың ерекшелігін түсінудің кілті.

Концепт как «основная ячейка культуры в ментальном мире человека» (Ю.С.Степанов) [2.43] немесе «понятие, погруженное в культуру» (В.Н.Телия) [3] түріндегі концепт мәдениетаралық заманаурың айырмашылықты айқынданап көрсетеді. Осылайша, концепт ұфымы – көпөлшемді білім, құрамына түсікті – дефиниционды сипаттарды ғана емес, коннотативті, бейнелі, бағаламалы, ассоциативті сипаттамаларды да кіргізеді [4.59].

Концептіге тіл құралы арқылы жету жеңіл. Концептінің мағыналық қолемін бекіту үшін, тілдік мағынаның сипатын шығару үшін әнцикл

лопедиялық және лингвистикалық сөздіктердің берілгендері колданылады. Сонымен катар сөздік дефинициясын концепт ядросы деп аламыз.

Біздін қарастыратынмыз «енбек» концептін француз тілінде колданылуы. Бұл концептінің ерекшелігі – жалпы қолданыска, этномәдениетті және терминологиялық коннотацияларға ие. Франуз тілінде «енбек» концептісінің негізгі бірлігі болып - *travail* болады. Қарастырылып жатқан француздың *travail* сөзі екі түсінкітің белгісі болып келеді.

Сонымен, француз тілінің этимологиялық сөздігі көрсеткендей, *travail* сөзі латынның *trepalium* сөзінен, яғни 3 тіректі кинау каруының атауынан шықкан [5.407]. Бастаныңда бұл күрал ірі қараларды қозғалыссыз жағдайда ұстау үшін қолданылған, мысалы операция кезінде немесе жануарды тағалау кезінде, кейіннен оны кинау мақсатында қолдана бастайды. *Travail* сөзі ауыспалы мағынада «кайғыру, ауыру» мағыналарында қолданылады. А.Шелердің сөздігінде кездесетін [6.445] басқа мағынасын қарасақ, *travail* латын тілінің *tribulum*, *tribulare* – майдалау уактағыш, *tranvigilia*-ұйқысыздық, италияниша *vaglio*-тор, елек, гэльск етістігі – *treabh*-жерді өндөу. Фридрих Дицтың ойлауынша, *travail* сөзі *travar* етістігінен (зат есімнен шықкан *trabs* - балка) - тоқтату, кедергі жасау, жағаласу, бұдан келесі мағына шығады – кинау, кедергі болу, мазасын алу.

Еңбек сөзі *triusas* жұмыс, шаруалар, *triuusti*, *triusiu* – шаруалы болу, латыштан *trauds* – нәзік, *droz* – ауырпалық, *riitan* – қындану, *J Draut* – сынақ, қындық, нәпсі, латыннан *trudo*, – *ere* итеру, сыйылыстыру, ирлан тілінен *trot* – айтыс, *troscaim* – бекіту, албан *trebh* – кесу; ежелгі орыс тілінің жақын этимологиясы трудъ – еңбек, талпыныс, жұмыс, қайғы, қындық [7.4, 108] мағыналарына сәйкес келеді.

Этимологияның заманауи мағынада берілуін айта кететін болсақ, Француздың *travail* сөзіне қатысты сөздіктер екі мағына береді: 1. «біреуді әрең қондіру», 2. «қиналып жатқан адамның жағдайы», есқі шіркеулік – ауыртпашилық, жетіспеушілік, жағдайы келмеу, қайғы және босандыруши адам [8.4, 436]. Яғни, тілде - қиналу мағынасында сакталған.

Енді тілдін заманауи жағдайына келсек *Travail* сөзінің терминологиялық мағынасында, *Le Petit Robert* сөздігі бөліп көрсеткен терминологиялық мағынаға және арнайы экономикалық сөздіктердің берілгендеріне сүйеніп, бұл терминдердің синтетикалық дифинициаларын құрастырыды.

Еңбек – жеке адамның, өндірістің немесе жалпы қауымның қажеттіліктерін қамтамасыздандыруға арналған – тауарлардың және қызметтің өндіріске бағытталған материалды және моралды құндылықтарды жасаудағы шығындалуды талап ететін, талаптануды қажет ететін, жалпы қабылданған, адамдардың мақсатты өрекеті.

Travail – еңбектенуші өз хақысын алатын жеке және колективтік қажеттіліктерді қамтамасыздандыратын тауарларды және қызметтерді қалыптастыру мақсатында үйымдастырылған адамдардың экономикалық іс-өрекеті (кейде еңбек каруын қолдана отыру арқылы); белгілі бір затты шығаруға бағытталған адамдардың өрекеті; адамдар ресурсы өндіріс факторы ретінде; әлеуметтік топтың ішінде үйымдастырылған және белгілі бекітілген орындалатын өрекет. Осылайша, мағынаның келесідей ортақ компоненттері көрінеді: өрекет, өндіріс факторы, тауарлар және қызмет өндірісі, өрекеттену, жекелей және коллективті түрде өрекет ету түрі.

Француздың *travail* сөзінде үйымдашуышылық, ережелерге бойсұнушылық, каржылық аспект, яғни көбіне сыртқы сипаттамалар көрініс береді.

Travail сөзі жалпы қолданыска ие ғылыми еңбек – *travaux scientifiques*, «жұмыс нәтижесі, туынды» мағынасында да қарастырылады.

Француздық бұл жағдайда *peine* сөзін қолданады. Мысалы: *il a pris la peine de venir lui-même* (ол келуді өз мойнына алды). *за ne vaut pas la peine* (бос еңбек). Тағы айта кететін жайт, сөздіктерде *енбек* сөзі – мектеп пәні, белгілі істі үйрену мақсатында, ретінде де түсіндірледі.

Travail сөзінің әр түрлі мағыналарының сипаттамасы:

1. Білім, еңбек, шаруа, мысалы: қолөнермен жұмыс, физикалық жұмыс (өрекет), *ktre surcharge de travail* (жұмыспен жұктелу), *plan de travail* (жұмыс жоспары).

2. Жұмыс, еңбекақы көзі ретіндегі өрекет, мамандылық өрекет. Мысалы: *ktre sans travail* – жұмыссыз болу, *aller au travail* (жұмысқа бару), жұмысқа шығу, тұрақты жұмыс.

3. Көпше түрде қолдану кезінде «*travaux*» белгілі бір затты жасау, өндеу барысындағы

өндірістік өрекетті түсіндіреді. Мысалы: *travaux des champs* (ауылшаруашылық жұмыстары), *travaux d'entretiens des routes* (жол жұмыстары), жөндеу жұмыстары.

4. Еңбек өнімі, туынды, мысалы, *Je lui ai fait voir mon travail* (мен оған өзімнің жұмыстарымды көрсөттім). *Il a publié un beau travail sur cette question* (ол бұл саял жайында көремет жұмыс жазды). Әйгілі суретші жұмыстарының көрмесі.

«Еңбек» концептісінде айтып кететін маңызды жайт, нәтиже мағынасы өте маңызды, сондықтан *travail* сөзі жұмыстық нәтижесі ретінде қолданылатын объектінің қасиетін белгілеу үшін қолданылуы мүмкін. Осылайша, мағынаның жалпы компоненті келесідей:

5. Сапа, орындалу тәсілі. Мысалы, *une dentelle d'un travail trus délicat* – нәзік жұмыс аймағы, көремет жұмыс құралы.

Французша *travail* көніл-күйге қатысты және оң мағынада да қолданыла беретінін айтып кету қажет, мысалы, көніл-күйге қатысты *c'est un beau travail!* Көремет жұмыс!, оң мағынада. Қандай жақсы жұмыс! *et voilà le travail!*

6. Сонымен қатар, «*travail*» сөзі өндеуді білдіруі мүмкін. Мысалы: француздың *Le travail du marbre* (мраморды өндеу); бұл материал жұмысқа жарамайды (яғни, өндеуге). *Ktre a son travail – жұмыста болу.*

Өз кезегінде, француздың *travail* сөзі белгілі бір нәтижеге алып келетін және өздігінен болатын жалғасы бар, ұзак өрекетті білдіруі мүмкін. Мысалы, *le travail de la fermentation* (сыраның ашуы), *le travail de l'érosion* (эрозия өрекеті).

Француздық сөздік мақалаларында сонында берілген мағыналарды қарастырып өтейік: *travail* пайдалы өсер өндірісі ретінде (*le fait de produire un effet utile, par son activité*) және мысал ретінде келесі тіркес келтіріледі *le travail d'une machine, d'un moteur*, яғни пайдалылық мәні анығырақ.

Француз сөздігінде – *le travail du temps, de l'inconscient* – уақыт жұмысы, келесідей мысалмен келтіріледі: «*modification progressive*» (9,2669 бет) – прогрессивті, яғни іске асыру өзгерісі; яғни французша «өрекет» бағытты болу, алайда бағыт тек алға болады. Осылайша, жасалған анализ бір жағынан үрдіс, өрекет мағынасында (жекелей айтканда, бір затты жасау, өндеу, өндеу), екінші жағынан еңбек нақты өшіп, яғни нәтиже ретінде қарастырылады.

Бұл жұмысмызыда французша *travail* сөзі-пайдалылық, үйым, мақсаттылық қасиеттері базасында қолданылатынын байқадық, келесі

мақсатымыз қазақ тіліндегі *енбек* концептісімен салыстыру және ұқастықтары мен айырмашылықтарын наықтау болмак.

ӘДЕБІЕТ

1. Кубрякова Е.С., Демьяненков В.З. и др. Краткий словарь когнитивных терминов / Под общей редакцией Е.С. Кубряковой. - М.: Филол. ф-т МГУ им. М.В.Ломоносова, 1996.
2. Степанов Ю.С. Константы: словарь русской культуры. - М.: Академический проект, 2001.
3. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантические, прагматические и лингвокультурологические аспекты. - М.: Школа «Языки русской культуры», 1996.
4. Маслова В.А. Введение в когнитивную лингвистику: Учеб. пособие. - М.: Флинта: Наука, 2006.

5. Dictionnaire étymologique du français. Collection «Les usuels». -Dictionnaires Le Robert/VUEF, 2002.

6. Scheller Auguste. Dictionnaire d'etymologie française. -Bruxelles, 1873.

7. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т. -СПб.: Терра-Азбука, 1996.

8. Большой толковый словарь русского языка / Сост. и гл. ред. С.А. Кузнецова. - СПб.: Норинт, 1998.

9. Le Nouveau Petit Robert. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française. - P.: Le Robert, 2003.

Резюме

В статье рассматриваются лексико-семантические значения концепта «труд» во французском языке.

Summary

The article is devoted to the problem of lexico-semantic concept «work» in the French language.